

Storeulvsyndromet: Jakten på lykken i overflodssamfunnet

Thomas Hylland Eriksen

Oslo: Aschehoug 2008.

Dette er bind tre i min serie om utilsiktede bivirkninger av moderniteten (de første to var *Øyeblikkets tyranni* og *Røtter og føtter*; den fjerde skulle bli *Søppel*). Denne bivirkningen går ut på at overfloden ikke har gjort oss lykkelige, bare mette. Og kanskje litt feilernærte.

Forord

[Storeulvs dilemma](#)

Sammenligningenes svøpe

Kulturell bulimi

Alt er relativt relativt

Synkende grensenytte

Kunsten å glede seg

Retten til å gjøre noe vanskelig

Lykkevitenskapen

Det som skal til

Meningen med livet

Og så da?

Litteratur

Storeulvs dilemma

Nuerne er lykkelige «hvis familien har flere kuer som gir melk, for da er barna velernærte, og det finnes et overskudd man kan lage ost av og gi til slektninger og gjester».

E. E. Evans-Pritchard

I formiddag hadde jeg besøk av en elektriker av den litt finere sorten. Han var spesialist på kablene og koblingene som får kabel-tv til å virke. Fjernsynet vårt hadde nemlig hatt litt dårlig bilde de siste dagene. Lyden var fin, men bildet var litt grumsete, og det gjaldt i nøyaktig samme grad på samtlige 23 kanaler.

Ved hjelp av et elektronisk peileapparat fant reparatøren feilen, klatret opp i en telefonstolpe nedi her, og fikset kabelen. Hele jobben var utført på en liten time. Han hadde gjort det før.

Jeg benyttet anledningen til å stille ham noen spørsmål før han gikk. Jeg hadde nemlig lest meg opp på digital tv og HDTV (high definition television) det siste døgnet, under påskudd av å lete etter mulige forklaringer på at billedkvaliteten hadde forfalt så plutselig. Med en boks tilkoblet apparatet kunne vi nemlig få tyve kanaler til, faktisk enda flere hvis vi betalte noen kroner ekstra. Mange flere kanaler, for å være nøyaktig. Men kabelselskapet reklamerte også for HDTV, som sies å gi enormt mye bedre billedkvalitet enn vanlig tv. Folk som diskuterte HDTV på nettet påstod at det var blitt umulig for dem å se på de simple, gammeldagse tv-bildene nå. Det var først når man hadde vendt seg til HDTV at man innså hvor grovkornede og flimrende gammeldagse tv-bilder var.

Reparatøren svarte presist og fornuftig på mine ignorante, men ikke desto mindre engasjerte spørsmål, men han lot det skinne igjennom at i løpet av få år ville alle ha HDTV. Det var bare snakk om tid.

Samtalen vakte til live barndomsminner om innføringen av farge-tv i Norge. Det skjedde sent her i landet. (Sent i forhold til hva da? Jo, selvfølgelig i forhold til dem vi sammenligner oss med, altså først svenskene og dernest amerikanerne.) Det var først under fotball-VM i 1974 at salget tok av og de fleste programmene begynte å bli sendt i farger. Den våren gikk diskusjonen heftig i skolegården om fordeler og ulemper med farge-tv. Til slutt var det en som sa: «Ja ja, men programmene blir jo ikke noe bedre uansett.» Uttalelsen ble ikke oppfattet som spesielt dyp eller innsiktsfull den gangen, og det kan vel være at den ikke var det heller. Kanskje foreldrene hans bare hadde dårlig råd.

Det gikk en stund, la oss si et års tid, og så ble farge-tv det vanlige. Det ble en nedtur å se programmer i svart/hvitt. Tidligere hadde vi aldri tenkt over at programmene ble sendt i gråtoner, det var jo sånn det alltid hadde vært.

Mange år senere begynte folk å kjøpe flatskjermer, omtrent samtidig som widescreen erstattet de gode, gamle 4:3-boksene. I løpet av kort tid er de store, klumpete rør-tv'ene blitt modne for Teknisk Museum.

Flatskjermene gjorde heller ikke programmene bedre. Riktignok var de nye skjermene stilige å se på, men man vendte seg fort til dem, og så var alt som før igjen.

Jeg tror ikke folk flest blir lykkelige av HDTV heller. Vi får bare litt mer å irritere oss over: Alle programmene som fortsatt sendes med den gamle oppløsningen; kanalene

som påstår at de skal innføre HDTV i løpet av høsten og ikke gjør det, for ikke å snakke om de irriterende dårlige programmene, som jo ikke blir det minste bedre av verken flatskjermer, widescreen, digitale signaler eller HDTV.

Slike tanker etterlater en kanskje i en tilstand av matthet blandet med en anelse livslede. Når HDTV ikke gjør livet bedre, hvordan forholder det seg da med alle de andre tegnene på fremskritt, utvikling og velstand? Har den enorme økningen av boligstandarden siden annen verdenskrig gjort folk flest gladere? Kanskje ikke. Det finnes dem som mener at barn blir traumatisert av å sove på sitt eget rom, og dessuten venner man seg til det meste. En amerikansk psykolog som forsker på lykke, sier at studenter i Minnesota innbiller seg at studenter i California er lykkeligere enn dem selv fordi de har bedre vær. Men i virkeligheten er de kaliforniske studentene verken mer eller mindre lykkelige enn dem i Minnesota. For dem er det jo ikke noe spesielt med varmt og pent vær, for de har det hele tiden. De er på millimeteren like bekymret over kjærligheten, økonomien og eksamen som sine jevnaldrende i Midtvesten.

Og så leser man i avisen at innbyggerne i Nigeria og Vietnam er vanvittig lykkelige, mens man sitter på trikken i en av verdens rikeste og tryggeste byer og ser på alle de sure novembertrynene rundt seg.

Her er det noe som skurrer. I hele det tyvende århundre, og en ganske stor del av det nittende, var politikken basert på en overbevisning om at økt materiell velstand var et absolutt gode. Da folk gikk sultne til sengs og frøs om vinteren, var jo dette åpenbart riktig, men hvordan forholder det seg nå? Vi snakker fremdeles som om vi mangler noe, og sannheten er nok at det gjør vi, men det vi mangler er ikke ting.

Ingen ledende politikere går inn for en total renovasjon av målene for politikken, selv om det kanskje ville ha vært det beste for landet, for verden og for det enkelte individ.

Kanskje er det fordi vi tror vi vet hva livslykken er, eller kanskje vi bare har glemt spørsmålet i farten. Tolstoj var for sin del sikker i sin sak. Den berømte åpningen i *Anna Karenina* lyder: «Alle lykkelige familier er like, men alle ulykkelige familier er ulykkelige på sin egen måte.» Tja, kanskje det. Det er iallfall tankevekkende at skjønnlitteraturen sjelden befatter seg med lykken annet enn som en drøm. Skjønnhet er riktignok en sikker gjenganger, spesielt i poesien, men oftest i form av melankoli, altså i visshet om dens forgjengelighet. Når leste man sist en roman som skildret mennesker som hadde funnet balansen, sjelefreden og et harmonisk forhold til sine medmennesker? Jeg kan huske å ha lest en håndfull slike bøker. Som litteratur betraktet har de sjelden særlig høy verdi, og de forfaller lett til ideologisk programlitteratur befolket av uinteressante pappfigurer fôret opp med overpedagogisk påståelighet. Da Aldous Huxley, kjent for dystopien *Vidunderlige nye verden*, mot slutten av sitt liv skulle beskrive en positiv utopi, skrev han *Island*, som av åpenbare grunner er mer kjent for sine politiske ideer enn for sin litterære rikdom. Gode romaner er flertydige, de stiller flere spørsmål enn de gir svar. Dessuten handler de nesten alltid om folk som ikke får det til, eller som blir utsatt for prøvelser og motgang, eller som har et uforløst prosjekt som før eller siden ender med skuffelse eller frustrasjon. I mange tilfeller ender riktignok gode bøker med et håp. Lykken begynner i så fall etter at forfatteren har mistet interessen og satt sluttstrek. Men det er neppe helt feil å påstå at det de fleste Nobelprisvinnere har felles, er at de er spesialister på å skildre menneskelig elendighet i alle dens fasetter. Ofte må man til kiosklitteraturen for å finne bøker med entydig lykkelig slutt.

Så kanskje Tolstojs fortellerstemme har rett – og med ham hundretusener av samfunnsforskere som bare er opptatt av problemer? Lykken ser ut til å være et kjedelig tema, siden det er motgang og konflikt som gir menneskedramaet sin form og sitt stoff.

Men hvis det nå er slik at lykken ikke er et verdig tema for litteraturen, så er det i seg

selv interessant. For hvis det er alt som gjør mennesker ulykkelige, eller det som skaper en indre kløe og en lengsel etter noe annet, som er litteraturens sanne tema, så er det ingen tvil om at lykken likevel er litteraturens sentrale tema fordi den utgjør en hviskende mulighetshorisont som gjør elendigheten til å holde ut, tross alt, og gir våre famlende forsøk en retning. Lykken er lidelsens dialektiske motsetning; de to forutsetter hverandre. Derfor er lykken til stede i alle skildringer av lidelse, som implisitt kontrast, men så viser den seg altså å være for banal til å fortjene oppmerksomhet i kraft av seg selv? Vel, hvis alle mennesker i Europa hadde vært lykkelige på 1800-tallet, ville vi trolig ha blitt spart for romantikken.

Kanskje det er kjedelig å ha det bra? Kanskje dét er den viktigste grunnen til at vi stadig finner nye ting å klage over? For som pressen og andre massemedier stadig gjør oss oppmerksom på, har vi «aldri hatt det bedre» i vår del av verden. Og for en gangs skyld har de i dette tilfellet rett, hvis vi holder oss til målestokker det er noenlunde bred enighet om. Faktum er at vår nordvestlige del av verden objektivt sett har oppnådd paradisiske tilstander i det drøyt halve århundret som er gått siden annen verdenskrig. Men i takt med økningen i rikdommen, er det langsomt i ferd med å gå opp for stadig flere at livet i paradiset ikke har gjort oss lykkelige, bare litt sutrete og frustrerte, mentalt feilernærte og retningsløse.

Vi som er heldige nok til å være i live ved inngangen til det tredje årtusenet, lever objektivt sett i paradiset. «Vi» betyr i denne sammenhengen ikke menneskeheten, dessverre, men den rikeste femtedelen, noe over en milliard mennesker i begynnelsen av det 21. århundre, altså den globale middelklassen, vi som lever i villastrøkene av den globale landsbyen, som har nettforbindelse og mobiltelefon, lur på hva vi skal ha til middag og drømmer om en deilig ferie. Aldri tidligere har så mange mennesker hatt så mye – så mange ting, så mange muligheter til givende fritidsaktiviteter, så god helse, så mye valgfrihet, så høy levealder. Helt alminnelige mennesker nyter et materielt nivå som på de fleste områder overgår levestandarden til adelen for

halvannet århundre siden.

La gå at vi har færre rasehester og lysekroner, kanskje også færre krystallglass og private kammerorkestere enn 1800-tallets aristokrater. Men det gjør kanskje ikke så mye når det kommer til stykket. Samfunnsforskere beregnet på midten av 1800-tallet hvor mye hestemøkk som ville dekke Londons gater i 1950 hvis den daværende utviklingen fortsatte, og tallene var dystre. Pessimistene så for seg en nær fremtid der det foretrukne fottøyet for å krysse Piccadilly Circus ville måtte bli vadestøvler. Få år senere kom tunnelbanen, og enda noen få tiår senere var hestene blitt en ren turistattraksjon, på linje med Lofotens spermasethvaler tidlig på 2000-tallet. Tegnet – hesten eller hvalen – hadde ikke forandret fysisk utseende, men plutselig betegnet det kuriosa og ikke nytte.

Vi i den globale middelklassen klarer oss brukbart uten to hundre krystallglass og pompøse, upraktiske lysekroner. Kammerorkestrene er for lengst erstattet av billige asiatiske stereoanlegg som kan gjengi musikk i samme lyd kvalitet som originalen.

Helt alminnelige mennesker som tilhører den globale middelklassen, og den inkluderer praktisk talt alle nordeuropeere, lever i spektakulær luksus uansett hva man sammenligner med. Vi bor i røykfrie, varme, lyse og ikke minst romslige boliger. (I 1946 var to rom, kjøkken og bad en grei europeisk familieeileilighet.) Vi kan stort sett spise det vi har lyst på. Maten er kvalitetssikret og smaker som regel godt. (At dyrene ikke alltid har det bra, er en annen sak, men dyr hadde det ikke alltid bra tidligere heller.) Takket være forbedrede produksjonsmetoder, smaker en billig pappvin fra Australia eller Sør-Afrika bedre enn viner som ble drukket av kongelige for et par hundre år siden. Til forskjell fra 1800-tallsaristokratene kan vi dessuten meske oss med bananer og appelsiner hele året, foruten en mengde velsmakende og spennende matvarer de aldri hadde hørt om.

Bøker er blitt ufattelig billige. Mange koster mindre enn en gjennomsnittlig timelønn, og utvalget er ubegrenset. Vi kan lytte til vår favorittmusikk når som helst, også når musikerne sover. Når vi tar ut de fire, fem eller seks ukene vi har i ferie hvert år, kan millioner av oss tilbringe noen av dem på et behagelig hotell i fjerne strøk. Hvert år. For hundre år siden hadde folk flest ingen ferie; for femti år siden reiste de på campingtur til Danmark eller Sverige; for tredve år siden var Mallorca fremdeles eksotisk; og nå er Thailand blitt et hvilket som helst Syden. (Det vil si, sett gjennom et nordeuropeisk tunnelsyn er Thailand et Syden; for de fleste thailendere er det nok fremdeles noe annet, nemlig Thailand.) I 2006 reiste fire av fem nordmenn på lengre feriereiser til utlandet, med gjennomsnittlig to uker på hotell. Ferieturen er altså på ingen måte noe overklassefenomen lenger.

Når medlemmer av den globale middelklassen har en ledig stund, og dem har de mange av, for arbeidstiden har sunket regelmessig de siste hundre år, har de mange valgmuligheter. Mange driver selv med ulike fritidsaktiviteter, fra golf til sangkor, men de kan også la seg underholde eller opplyse av andre. Konserthus, kinoer, idrettsarenaer og teatre selger billetter de fleste har råd til, og hjemme har praktisk talt alle minst ett tv-apparat med et variert utvalg av underholdende og opplysende programmer. De siste årene er Internett også blitt en viktig kilde til såvel opplysning som underholdning.

Utdannelsesnivået stiger, og andelen helsefarlige og utmattende jobber blir årlig redusert til et nytt minimum. I et land som Norge ligger den offisielle arbeidsledigheten på et historisk minstemål. Antall timer kvinner bruker på husarbeid, har sunket jevnt siden annen verdenskrig, parallelt med at boligstørrelsen har økt.

Vi lever dessuten lenger enn tidligere generasjoner, inkludert adelen, som hadde det med å dø midt i livet av tæring eller hjertesorg. Dette gjelder også i fattige land, med

unntak for de afrikanske landene som er hardest rammet av AIDS. Den globale forventede levealderen var 31 år i 1900; hundre år senere lå den på 66,8 år, og i mange av de rikeste landene ligger den på rundt 80. Mange av leserne kommer til å leve til de er hundre år. Vi holder oss friskere enn tidligere generasjoner, takket være medisiner og vaksiner, bedre kosthold og ikke minst endringer i arbeidslivet. De dehumaniserende og farlige jobbene i jordbruk og industri er blitt humanisert i vår del av verden, og i vår globale samfunnsklasse hører det til sjeldenhetene at folk er fysisk utslitt når de runder 40, med mindre de er profesjonelle utøvere av friidrett eller boksing. Dagens mennesker blir ganske enkelt ikke gamle på samme måte som før. For noen få år siden døde en nær kollega, og det var spesielt trist fordi han var så ung, bare 62 år. Men så sent som i 1928 spådde den amerikanske demografen Louis Dublin at taket på gjennomsnittlig levealder ville være nådd ved 64,75 år. Han var optimist, for i hans samtid var forventet levealder i USA 57 år. (Selv ble han 87.)

Da Paul McCartney rundet 64 i 2006, var det flere våkne journalister rundt om i verden som sammenlignet teksten i mannens gamle sang «When I'm Sixty-Four» (en av de første han skrev, som sekstenåring), med McCartneys tilværelse i dag. Det var lite som stemte. Det skyldes ikke bare at McCartney har en uvanlig type tilværelse. Beskrivelsen gjelder også for andre 64-åringere.

Fremfor alt lever vi rundt ti år lenger nå enn i 1967; en 64-åring i dag har med andre ord omtrent like mye tid igjen som en 54-åring det året Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band kom ut. De fleste 64-åringere i vår globale samfunnsklasse har ingen opplevelse av at de «visner bort» som det heter i sangen, eller at de sitter og «strikker gensere foran peisen» mye av tiden. Mange ser frem til pensjonisttilværelsen, som nå begynner tre til fem år tidligere enn i 1967, for å kunne dyrke hobbyer og realisere seg selv på friere og mer givende måter enn da de var lønnsarbeidere. Mens en 50-åring befant seg på toppen av sin karriere for bare en generasjon siden, ser dagens 60-

åringer like mye fremover som bakover. Mange er slanke og atletiske, går i jeans, spiser potenspill, farger håret og digger rock. En del av dagens mannlige 64-åringer har nok blank isse slik McCartney beskriver det i sangen, men de færreste trenger å spinke og spare for å få råd til å legge feriene til Isle of Wight. Nå er det Maldivene som gjelder.

På ett område har McCartney truffet et ømt punkt hos dagens 64-åringer: Når han spør *Will you still need me*, berører han et problem som er helt sentralt i våre samfunn. Neste verselinje lyder *Will you still feed me*, og den kan leses som en invertering av den første, ettersom den kan tolkes som *Will I still need you?* Sangen handler altså om gjensidig avhengighet. Men uavhengig av hvem som står for matingen og hvem som blir matet, er den andre verselinjen passé. Det finnes ikke noe som er billigere enn mat. I 1960 brukte en gjennomsnittlig norsk familie 39% av sin inntekt på mat, til tross for at det gikk sport blant husmødre i å finne billige løsninger uten at familien merket det. I 2007 var tallet rundt 9%, husmødrene er mer eller mindre avskaffet, og de fleste har råd til å spise kjøtt så ofte de vil.

Vi har befunnet oss i paradiset en stund nå. De fleste som lever i vår globale middelklasseverden kjenner bare til absolutt knapphet og fattigdom gjennom historier eller massemedier. Hvis de bor i land med store klasseskiller, får de riktignok innimellom et glimt av fattigdommen på vei til arbeid eller forlystelser. Et unntak er innvandrere fra fattige land og deres barn. For dem er knappheten et levende minne og en høyst tilstedeværende realitet i slektningenes hjemland.

Det er to generelle trekk ved paradiset som fortjener å nevnes. For det første – og dette er et trekk ved alle jordiske paradiser – vet vi at det ikke kan vare. For det andre, og dette gjelder for vårt spesifikke paradiset, vet vi nå at objektivt paradisiske tilstander ikke nødvendigvis gjør paradiset innbyggere videre tilfredse. Studier fra Storbritannia og USA tyder på at den subjektivt opplevde livskvaliteten ikke har

steget nevneverdig siden 1950, altså en tid uten sydenreiser, mobiltelefoner, lørdagsfri og farge-tv. Det finnes også forskning som tyder på at velvære ikke har noen opplagt sammenheng med inntekt, iallfall for dem som ikke lever i absolutt fattigdom. Forskerne er ikke helt enige seg imellom. Noen mener at det bare er for de 25 % rikeste i et land at enda mer penger ikke gjør noen forskjell, mens andre mener at folk flest heller ikke blir mer tilfredse hvis de får mer etter at de har nok til å leve rimelig komfortabelt.

«Vi har alt, men det er også alt vi har,» sa visesangeren og satirikeren Ole Paus for en del år siden. Dette fyndordet er blitt sitert av to norske statsministere i nyttårstaler, uten at det har ført til endringer i politikken. Fremdeles ville det være politisk selvmord å gå inn for redusert forbruk og senket materiell levestandard (med mindre man kaller det noe annet, for eksempel bedre tid og større frihet).

Aldri har så mange hatt bedre råd og flere muligheter i noe samfunn. Og aldri har så mange hatt dårligere tid. For noen år siden leste jeg et portrettintervju med en mektig næringslivsleder i en Oslo-avis. Som seg hør og bør innen sjangeren, snakket han ikke bare om jobb, men filosoferte over livet i sin alminnelighet. Et stykke ut i intervjuet kom det frem at han elsket å gå turer i myr – ja, han betraktet det faktisk som en kraftig undervurdert aktivitet som flere burde ta del i.

Det høres ikke videre spennende ut. Myrlandskap er flate og ensformige. Det surkler under føttene mens man går, så man må virkelig konsentrere seg om å få med seg gummistøvlene og ikke plumpe ut i gjørmete myrhull. Når man går i myr, kan man kort sagt ikke gjøre annet enn å gå i myr.

Faktum er at det grå og begivenhetsløse ved myrvandringen er hele poenget ved denne aktiviteten. Denne travle kapitalisten, som hadde over hundre reisedøgn i året og tilbrakte mye av tiden sin i møter, på flyplasser, snakkende i mobiltelefon eller

foran en skjerm, hadde et intenst behov for ikke å gjøre noe annet enn å gå i stillhet. Kanskje går det an å si at nordmenn, som stort sett er jordnære og praktiske folk, generelt får sine religiøse opplevelser i naturen: Der kommer de endelig i kontakt med seg selv og kanskje noe annet, noe uutsigelig, det sublime.

Denne mannen gikk uten tvil altfor lite i myr. Når han, forhåpentlig mett av dage, ligger på dødsleiet og tenker tilbake på livet, vil han neppe angre på at han gikk for mye i myr, for å si det slik. Han hadde havnet i dårlig selskap, og var altfor opptatt av å skaffe seg penger og makt til at han fikk tid til å gjøre det som betydde mest for ham. Mange næringslivsledere og andre i viktige jobber sier til sine nærmeste at «Jeg har veldig mye å gjøre akkurat nå, men snart skal det bli mye bedre, altså!» Hadde det bare vært så vel. Faktum er at de fortsetter å si det hele livet, og syndromet sprer seg raskt nedover i pyramidene. Alle har alltid altfor mye å gjøre, og alltid skal det snart bli mye bedre.

Denne situasjonen kan mange kjenne seg igjen i, og det gjelder slett ikke bare overarbeidede ledere. Hvis noen spør, sier de fleste at det som betyr noe for dem, er god kontakt med nære venner, barn eller familie, naturopplevelser, kunst og litteratur, god mat, fisketurer, musikk eller hva det måtte være. Og samtidig lever de store deler av livet med hjertet i halsen, frusterte over at de ikke rekker alt de mener at de burde rekke.

Ifølge en undersøkelse fra 2001 er det bare ni prosent av befolkningen i Norge som tror samfunnet vil bli bedre å leve i fremover. 44 % mener at det vil bli dårligere. Enda mer interessant er det at hele 38 % mener samfunnet har «blitt verre å leve i» de siste årene, mens bare 23 % mener det er blitt bedre. Det er usikkert hvordan disse tallene bør tolkes, men det er en tydelig motsetning mellom den materielle veksten og den subjektive opplevelsen av tilfredshet, iallfall hvis man skal tro på svarene.

I denne motsetningen ligger det et politisk sprengstoff. De rike landene befinner seg i

en unik historisk situasjon. Vi har så mye penger at ingen vet hvordan vi skal klare å bruke dem opp på fornuftige måter. Vi har en velutdannet og sunn befolkning, og sammenlignet med andre historiske epoker, har vi ingen sosiale problemer å snakke om. Selv de fattige og utstøtte i vårt samfunn har klær og mat. Og likevel er dagens vestlige samfunn så fattige på visjoner at det eneste politikerne slåss om å tilby oss, er litt lavere skatter, litt bedre skoler, litt kortere sykehuskøer og litt billigere mat.

Det er også noe som er fullkomment absurd ved en medieoffentlighet der én og samme avis på én og samme dag bringer følgende overskrifter: POLISEN SMELTER RASKERE ENN TIDLIGERE ANTATT og NESTEN GRATIS Å FLY TIL SYDEN! Alle som kan lese og har hørt om drivhusgasser, forstår jo at dette regnestykket, denne tanketomme blandingen av bekymring og begeistring, ikke går opp. Vi må velge mellom isbjørner og gratis flybilletter. Tiåringer har ingen vanskeligheter med å forstå det. (Det er trist med isbjørnene, men i min verden – skjønt åpenbart ikke i medienes – er det verre med de mange millioner av mennesker som allerede har fått forverrede levekår på grunn av klimaendringene.) Eller kanskje vi som lever nå, har rett til å fråse så mye vi vil i billige flybilletter, så får barnebarna våre betale regningen? Det er iallfall slik det ligger an i øyeblikket. I praksis er det nesten ingen andre enn miljømoralister som påpeker dette underlige gapet. Slike folk har nesten alltid rett på den gale måten. De masserer publikums dårlige samvittighet i stedet for å appellere til lystprinsippet, og dårlig samvittighet har aldri forandret verden. Det er noe smått og usselt over en så visjonsfattig offentlighet. For noen år siden hadde vi en statsminister i Norge som var best kjent for sin betydelige fotballinteresse. I skrivende stund har vi en statsminister som, rent bortsett fra at han har lagt seg ut med halve befolkningen ved å innrømme at han er totalt uinteressert i fotball, gjør alt han kan for å fremstå som administrerende direktør i stedet for politiker. Neste gang risikerer vi å få en statsminister som blåneker for at klimaendringene er en politisk utfordring. (Hva blir det neste? En holocaustfornektende muslimhater?)

Samtidig kan visjonsfattigdommen i politikken være et tegn på at problemene er løst. For hva skal man vel med storartede prosjekter når befolkningen er sunn, godt utdannet og velfødd? Visjonær, for ikke å si utopisk, ideologi hører 1800-tallet til. På 1900-tallet ble det gjort forsøk på å realisere noen av de mest autoritære utopiene. Det gikk dårlig. Veldig dårlig, for å si det rett ut. De marxistiske utopiene lignet til forveksling på fangeleirer når de ble satt ut i livet, av og til utrydningsleirer, og når visse norske maoister den dag i dag fortsetter å betrakte Stalin som «søtti prosent bra og tretti prosent dåli'», vender alle andre seg beskjemet bort. Nazismen, som også var en utopi på sin måte, var trolig det tyvende århundrets største humanitære katastrofe (dens eneste utfordrer i så måte er nettopp stalinismen).

Kanskje finnes utopier likevel i liten skala. Den første utopien fra moderne tid ble beskrevet i Thomas Mores fantasifulle essay *Utopia* (ordet betyr ikke-sted) fra 1515. Mores utopi kan minne om et kristensosialistisk kollektiv der innbyggerne er totalt solidariske med hverandre, arbeider, tror på Gud og nyter full tillit i alle retninger. Selv om han var kristen, beskrev More et paradisi uten noen iboende slange. Til slutt kommer slangen riktignok inn også i denne versjonen av Edens hage, men den ankommer utenfra, i form av moralsk degenererte utlendinger.

Mores utopi minner om Jean-Jacques Rousseaus beskrivelser av menneskets «naturtilstand» mer enn to hundre år senere, og også om Marx og Engels' enda senere skildringer av «urkommunismen». Mens Mores drømmesamfunn er moderne etter datidens målestokk, beskriver både Rousseau og Marx/Engels samfunn preget av enkel teknologi, en lite utviklet arbeidsdeling og beskjedne muligheter til maktmisbruk i stor skala. Det er i det hele tatt en seiglivet idé at tradisjonelle folkeslag, fortrinnsvis uvaskede jegere og sankere, både besitter en uutgrunnet økologisk visdom og en intuitiv innsikt i livets gåter som gjør dem fredelige og lykkelige. Det er delvis sant at mitt laug, sosialantropologene, har vært med på å spre

denne myten, men det må også sies, i rettferdighetens navn, at noen laugsmedlemmer også i hundre år har forsøkt å avsanne den.

Likevel skal vi ikke se bort fra at samfunn uten pengeøkonomi, eller hvor pengene spiller en minimal rolle, kan gjøre det bra med hensyn til tilfredshet. Ikke minst småsamfunnene rundt Himalaya har i mange år stått som forbilder for stressede og livstrette vesterlendinger på jakt etter det enkle, harmoniske og kanskje åndelige liv. Drømmen om Shangri-La hadde allerede versert en stund da James Hilton utga romanen *Lost Horizon* i 1933. Der beskriver han en gruppe engelskmenn som må nødlande i en fjern himalayisk fjelldal hvor innbyggerne lever i luttet harmoni med hverandre og sine omgivelser, båret oppe av mild buddhisme og et vennlig lamavelde. Et par tiår senere tok Carl Barks utgangspunkt i Hiltons berømte bok (og Frank Capras like berømte film *Shangri-La* fra 1937) i sin tegnede fortelling «Tralla la». Historien begynner i pengebingen i Andeby, hvor fantasillionæren Skrue McDuck er på sammenbruddets rand av stress. Legen foreskriver ro og hvile, og Skrue bestemmer seg for å reise til et sted «der det ikke er penger og rikdom ikke betyr noe». Han ender i den himalayiske fjelldalen Tralla la, hvor folk oppnår lykkelige liv med enkle midler. Lenge går det bra med Skrue, som etablerer seg som murer i dette samfunnet, hvor innbyggerne verken kjenner til penger eller noe annet av metall. Men så oppdager en av landsbyboerne, Hop Sing, metallkorken på Skrues medisinflaske. Skrue gir korken til Hop Sing uten å tenke over det, og Hop selger den umiddelbart for ti sauer. Som eier av hele fem flaskekorker blir Skrue med ett dalens rikeste innbygger.

Det ender til slutt godt med Tralla la i Barks' historie (dalen forblir harmonisk og uberørt av omverdenens grådighet), men de fleste reelt eksisterende Tralla la'er har hatt større problemer med å holde moderniteten ute. Uansett er det moderniteten som er vår lodd, og vår vei til det gode liv kan ikke se bort fra dette. Vi kjenner dessuten til flere eksempler på moderne samfunn som, riktignok i liten skala, har

gjort interessante forsøk på å avskaffe lidelse. Helt siden tidlig på 1800-tallet har det vært gjort eksperimenter med likelønn, prinsippet «fra enhver etter evne og til enhver etter behov», økologisk ansvarlighet, flat struktur, likestilling og pasifisme.

De foreløpig siste utopiene av denne typen var det vel hippiene som stod for. Fra slutten av 1960-tallet til slutten av 1970-tallet dannet det seg tusenvis av småsamfunn på avsides steder i moderne, rike samfunn, inspirert av økologisk og anarkistisk tenkning og med brodd mot forbruks- og konkurransesamfunnet. Noen praktiserte selvberging (iallfall inntil den første vinteren), mens andre levde av ulike former for fri tjenesteyting; kunsthåndverk, journalistikk og så videre. Ofte var det snakk om en kombinasjon. Mange av disse samfunnene fortsetter å eksistere den dag i dag, i varierende grad av pragmatisk sameksistens med verden omkring. Det finnes også mange enkeltpersoner og familier som bestemmer seg for å «hoppe av rotteracet», selger alt og kjøper et landsens hus for eksempel i Andalucia eller Telemark, hvor de får dårligere råd enn før, men til gjengjeld større muligheter til å komme i kontakt med seg selv og sine nærmeste. I disse tilfellene er ambisjonen om en total samfunnsomveltning forlatt (den var i høy grad til stede i hippienes velmaktsdager), men de som «hopper av», har uansett valgt et liv som er uavhengig av storsamfunnets forventninger. De er symptomer på at ikke alt er som det skal i verdens rikeste områder.

Tidligere utopier i liten skala kan også vise til ganske gode resultater på papiret. Ett eksempel er Robert Owens mønsterfabrikk, og det er særlig interessant fordi det ikke vendte seg mot det moderne industrisamfunnet, men forsøkte å gjøre det mer menneskevennlig. Robert Owen (1771–1858) var sønn av en skraphandler i Wales, selvlært og flittig. Han tjente seg rik både på eget arbeid og gjennom et gunstig ekteskap, og allerede i 1800, 29 år gammel, overtok han svigerfarens tekstilfabrikk i New Lanark, Skottland. Owen satte raskt i gang med forbedringer av arbeidernes kår. Han fikk forbedret boligene deres, oppmuntret dyder som renslighet og

sparsommelighet, og tilbød gratis utdanning for alle. Alkohol, 1800-tallets arbeiderklasses svøpe, ble rasjonert (til stor lettelse for kvinner, barn og trolig en del menn), og i området butikker kunne de ansatte kjøpe kvalitetsvarer til kostpris. En del av overskuddet ble altså kanalisert tilbake til arbeiderne i form av billige varer.

Owens utopi fungerte så godt at den dannet forbildet for senere kooperativer (kjent som samvirkelag heromkring) og inspirerte filantropisk innstilte bedriftseiere i mange land, inklusive Friedrich Engels. Andre, mer vidtrekkende utopier rakk knapt å forlate tegnebrettet. Det gjaldt for eksempel greven av Saint-Simon (1760–1825), den franske sosialismens grunnlegger, og hans vidløftige ideer. Saint-Simon betraktet mennesker som grunnleggende grådige egoister, og mente derfor det ville være nødvendig for samfunnet å lære dem opp til å tenke annerledes. Det ville altså være nødvendig å få et temmelig omfattende apparat på plass før man kunne begynne å tenke på lykken og det gode liv. Noen ser likhetstrekk mellom sosialdemokratiet og Saint-Simons utopi, men han var et barn av sin tid og mer kompromissløs enn Per Albin-Hansson og Einar Gerhardsen.

Sannheten er at det krydde av utopister på 1800-tallet, mange av dem med praktiske, håndfaste prosjekter som ofte ble realisert, gjerne i USA. Noen var motivert av radikale tolkninger av kristendommen, andre hadde latt seg begeistre av den franske revolusjons slagord om frihet, likhet og brorskap. Målet var alltid å skape størst mulig lykke for flest mulig. Av og til lyktes det ganske godt for en tid. Men i ethvert paradisi er det en slange, enten den heter påvirkning utenfra eller maktmisbruk innenfra. Man skal heller ikke se bort fra at livet i paradiset også kan være drepende kjedelig og forutsigbart.

De fleste utopiske prosjekter har enten vært aristokratiske, virkelighetsfjerne, totalitære eller motkulturelle. De færreste har tatt hensyn til bussjåføren på Tjøme eller nattevakten på Grand. Siden de fleste liker trygghet og nødig gir avkall på goder

vi mener å ha fortjent, må det vanligvis tvang eller desperasjon til for å få til dramatiske samfunnsomveltninger. Dessuten er det ikke skrevet i stjernene at livskvaliteten øker bare alle tjener like mye eller lite og alle får stemmerett på allmannamøtet.

I dag ser de fleste ut til å være enige om at «vi må få ned forbruket», men ingen vet hvordan vi skal få det til, og det er få som stemmer på politikere som går inn for å gjøre noe med saken, om de finnes. Nesten alle er enige, hvis man spør dem, i at penger, makt og berømmelse ikke gjør en lykkelig, og likevel er det slike verdier som er styrende i både arbeidslivet og makroøkonomien. De fleste i den globale middelklassen sier, hvis man spør dem, at vi er én menneskehet som må finne en måte å leve sammen på, men samtidig finnes det en ikke ubetydelig intoleranse overfor annerledes tenkende og handlende i de rike samfunnene. Det er et underlig sprik, en urovekkende kløe, i kulturen vår for tiden. Ja, kanskje det er sant at vi har alt, men at det også er alt vi har.

Kanskje det ikke hjelper å leve i et velorganisert, rikt og fredelig samfunn? Sett at det er helt andre ting som skal til for å ha et godt liv? Betyr det i så fall at velstandsøkningen har vært forgjeves? Tja. Arbeiderne ved Robert Owens mønsterfabrikk hadde det ganske sikkert bedre enn arbeidere i vanlig britisk industri på samme tid. De hadde bedre råd og bedre boliger, fritid og bedre helse, men ikke minst hadde de også reell medbestemmelse over sine egne liv.

Hva er det vi mangler? La oss i første omgang foreslå et kort svar: Vi mangler et håp. For de fleste mennesker i den globale middelklassen er livet etter døden i beste fall en diffus forestilling. Knappheten er dessuten tilbakelagt, og lite tyder på at den kommer tilbake i vår levetid. Med et minimum av sikkerhetsforanstaltninger kan vi bevege oss trygt der vi måtte ønske i våre nære omgivelser, uten fare for angrep fra ville dyr eller røverbander. Blir vi syke, regner vi med å kunne bli friske igjen. I hele menneskehetens historie har kampen for tilværelsen vært det sentrale ledemotivet.

Nå er det ikke slik lenger for oss privilegerte. Tilværelsen gir seg selv, den går knirkefritt på autopilot.

Diagnosen kan beskrives som storeulvsyndromet. Den glupske og alltid sultne Storeulv, som bor i skogen utenfor Andeby, har ett stort, overordnet prosjekt i livet. Han ønsker å fange, koke og spise tre lekre, rosa smågriser som bor en snau kilometer unna i samme skog. Derfor står han opp hver morgen og legger kløktige planer etter å ha inntatt en spartansk frokost (ofte havregrøt). Han pønsker ut originale forkledninger (en favoritt er gammel, giktskyk dame med stokk og grå krøller) og bygger avanserte grisefeller, tenker ut overlistingsmanøvre som en dreven sjakkspiller og legger seg med stor tålmodighet på lur der han vet grisene pleier å spasere forbi. Vanligvis ligger grisene ett skritt foran Storeulv (det vil si, den smarteste av dem gjør det) men ved ett tilfelle klarte han faktisk å fange de tre fete smågrisene, bunte dem sammen og plassere dem i gryta. Dette skjedde en gang på 1970-tallet. Kokevannet begynte å bli lunkent, det fløt oppskårne gulrøtter og løkskiver i det, og alt lå til rette for at grisene skulle ende sine dager som ulvemat. Da var det Lilleulv, altså ulvens snille og grisevennlige sønn, snudde seg mot sin far og stilte det tilsynelatende naive spørsmålet: «Men far, hva har du tenkt å gjøre i morgen, da?»

Ulven fikk hakeslepp da han hadde forstått spørsmålet. Hva i all verden skulle han gjøre i morgen? Han tenkte seg om et øyeblikk, og med bortvendt blick slapp han grisene løs, noe han umiddelbart angret på at han hadde gjort, men da hadde de alt hoppet ut av vinduet og pilt av sted.

I et sjeldent glimt av selvinnsikt innså Storeulv at hele hans eksistensberettigelse hvilte på prosjektet om å fange, drepe, koke og til slutt spise de tre smågrisene. Uten grisene i mulighetshorisonen (eller «kikkerten», som det også kalles), hadde han ingen grunn til å stå opp om morgenen.

Vi er Storeulv dagen derpå. Forfatteren Erlend Loe har beskrevet sin egen generasjon som dem som ikke bygget landet. De som er født inn i den globale middelklassen når som helst etter annen verdenskrig, flyttet inn i et ferdig hus i god stand. Det eneste som gjenstod å gjøre for oss, bortsett fra litt flikking på en og annen avskallet vinduskarm, var å installere boblebad, stresslesstoler og kabel-tv. Det er mye som tilsier at vi trenger noen nye griser å jakte på.

Slangen i vårt jordiske paradisi heter håpløshet. Du mister til slutt håpet hvis du er ekstremt fattig, men tro om du ikke også gjør det når du er ekstremt rik? Det er lite å løfte seg selv etter håret for om dagen. Drømmene er små, private og stort sett realistiske. Det er neppe bra i det lange løp. Når du tilbringer novemberkveldene med å drømme om en ferie ved en smaragdgrønn lagune på en tropisk koralløy, og kommer deg dit allerede neste år, er drømmen for liten og for realistisk. (Du blir uansett skuffet når du kommer dit og stedet viser seg å være søvndyssende og stillestående.)

Det hjelper å være sunn og å leve lenge, men det er ikke nok. Det hjelper å kunne lese Dickens og høre på Mendelssohn (eller for den del Ludlum og Springsteen) når du vil, og å kunne spise indrefilet et par ganger i måneden. Men det er heller ikke nok. Det hjelper også å leve i et samfunn hvor ingen trenger å gå sultne til sengs, men etter en stund tar vi det for gitt og tenker ikke et øyeblikk over at vi burde være takknemlige. Det gode liv er noe annet enn alt dette. Jeg har ikke noe spørsmål foreløpig, men jeg er sikker på at svaret har noe med griser å gjøre.